

Athari za Kifonolojia za Lugha ya Kwanza katika Kiswahili: Mfano wa Lugha Teule za Kibantu Nchini Kenya

James Omari Ontieri

Ikisiri

Lugha ya Kiswahili ina mfumo wa kifonolojia ambao una upekee unapolinganishwa na lugha nyinginezo. Ingawa hii ni lugha ya Kibantu, kunadhihirika tofauti anuwai tunapolinganisha muundo wa lugha hii na lugha nyingine za Kibantu katika kiwango cha kifonolojia. Tofauti hizi ndizo zinazosababisha athari za kifonolojia ambazo zinadhihirika katika matumizi ya Kiswahili na wazawa wa jamii mbalimbali za Kibantu. Makala hii inalenga kuweka wazi namna athari za kifonolojia zinavyodhihirika katika mawasiliano andishi ya Wabantu wanapoandika maneno mbalimbali ya Kiswahili. Aidha, njia sahihi ya kuyaandika maneno husika itasisitizwa. Data ya makala hii itatokana na uchanganuzi wa mawasiliano andishi ya wanafunzi wa shule za Upili katika shule teule nchini Kenya. Utafiti huu ulifanywa katika wilaya ya Nakuru na ulihusisha wanafunzi 100 wa kidato cha tatu kutoka shule kumi teule. Mawasiliano husika yanahusu uandishi wa insha. Uchanganuzi unaoongeza data ya makala hii ulifanywa kwa kuzingatia Nadharia ya Uchanganuzi Makosa (Corder, 1967). Matokeo ya uchunguzi huu yatawasaidia wanafunzi wa taaluma ya Kiswahili, kwani makosa yatakayochanganuliwa yatawawezesha kutofautisha kati ya Kiswahili sanifu na athari ya lugha mama katika Kiswahili. Kwa walimu wa Kiswahili, mifano ya makosa itakayochanganuliwa itakuwa hazina mahususi ya kuwawezesha kuwaelekeza wanafunzi wao kuhusu haja ya kuepuka makosa ya aina hiyo katika mawasiliano andishi. Uchanganuzi husika pia utasaidia katika kuimarisha uchunguzi kuhusu matumizi ya lugha ya Kiswahili, hususani kipengele cha uchanganuzi makosa.

1.0 Utangulizi

Mtagusano wa lugha katika jamii yoyote ile huleta uwezekano mkubwa wa kuathiriana katika vipengele mbalimbali. Athari za aina hii huweza kuwa za upande mmoja au pande mbili husika. Tunachunguza athari za kifonolojia zinazojitokeza katika kazi andishi ya wanafunzi wazawa wa jamii-lugha anuwai za Kibantu wanapowasilisha ujumbe kwa Kiswahili. Fonolojia ni taaluma ya isimu ambayo huchunguza ruwaza ya sauti na matumizi yake katika lugha mahususi. Ni katika taaluma hii ambapo sauti hupangwa katika mfumo maalumu kutegemea misingi ya lugha husika. Kimsingi, watafitiwa ambao wana umilisi katika lugha yao ya kwanza, huitegemea wakati wanapojifunza lugha ya pili. Kwa mujibu wa Richards (1974), tajriba ya mwanafunzi katika lugha ya kwanza huhamishiwa katika lugha ya pili kwa lengo la kurahisisha ujifunzaji wake. Uhamishaji wa aina hii husababisha kuwapo kwa makosa mbalimbali hususani iwapo mifumo ya lugha mbili husika ni tofauti. Hata hivyo, kupitia kwa makala hii tunathibitisha kuwa athari za kifonolojia hazidhihiriki katika lugha zenye mifumo tofauti pekee bali hata zile ambazo zina mifumo inayofanana. Upekee katika lugha mbalimbali, hata kama ni za kundi moja, husababisha athari ambazo zinaweza kuwekwa bayana kwa uchanganuzi makini wa viwango tofauti vya kiisimu. Makala hii inaweka wazi athari za kifonolojia kutokana na lugha za Kikikuyu, Kikamba na Kikisii

kwa Kiswahili tukizingatia michakato mitatu: udondoshaji, uchopekaji na ubadilishaji wa fonimu. Mifano inayoonesha athari za kifonolojia imetokana na utafiti wa uwandani (Ontieri, 2010) uliofanywa katika wilaya ya Nakuru nchini Kenya ambapo wanafunzi mia moja waliandika insha ambazo zilichanganuliwa.

Utafiti huu uliongozwa na Nadharia ya Uchanganuzi Makosa. Nadharia hii hutumia mbinu za kiisimu katika kuangazia makosa yanayofanywa na wanaojifunza lugha. Mtazamo huu huzingatia ulinganishi wa makosa yanayojitokeza katika matumizi ya lugha lengwa kwa kujikita mumo humo katika lugha lengwa husika. Mwasisi wa nadharia hii ni Corder (1967), ambaye kupitia makala ya *The Significance of Learners' Errors*, nadharia ya Uchanganuzi Makosa ilichukua mwelekeo mpya. Kabla ya kuandikwa kwa makala hii, makosa katika matumizi ya lugha yalichukuliwa kama kasoro ambazo zilitakiwa kuondolewa kabisa. Corder alisisitiza kuwa makosa husika yalikuwa muhimu kwa mwanafunzi kwa kuwa yaliweza kuchukuliwa kama kifaa alichotumia katika ujifunzaji wake. Gass na Selinker (1994) walielezea makosa kama ishara wazi zilizodhihirisha ujuzi wa mwanafunzi katika lugha ya pili. Kwa upande mwingine, makosa hutumiwa na mtafiti katika juhudi za kugundua mikakati itumiwayo na watu katika upataji wa lugha (Richards, 1974; Taylor, 1975; Dulay na Burt, 1974). Makosa yalianza kuchukuliwa kama elementi za utafiti wa kiisimu ambazo zilikuwa zimepuuzwa kwa kipindi kirefu. Aidha, makosa yalionwa kama mifumo ya kiisimu ambayo ilitumiwa na wanafunzi katika mawasiliano na ujifunzaji wa lugha lengwa. Lugha za Kibantu zinazoshughulikiwa katika makala hii ni Kikikuyu, Kikamba na Kikisii. Makala imegawanywa katika sehemu mbili: mapitio kuhusu athari ya lugha ya kwanza kwa ya pili na athari za kifonolojia za lugha teule za Kibantu katika Kiswahili.

2.0 Mapitio kuhusu Athari ya Lugha ya Kwanza kwa ya Pili

Akichunguza uhusiano kati ya Kiswahili na Kihaya, Rubanza (1979) aligundua kuwa athari mbalimbali zilijitokeza katika matumizi ya Kihaya. Baadhi ya watafitiwa wa jamii-lugha ya Kihaya walitumia maneno ya Kiswahili katika kuwasilisha ujumbe wao ilhali dhana husika zingeweza kutajwa kwa kutumia maneno ya Kihaya. Wahojiwa katika utafiti huo walitoa sababu mbalimbali zilizowafanya watumie maneno ya Kiswahili. Hawakumbuki maneno mengine ya Kihaya wakati wa mawasiliano; na hivyo, kuwalazimisha kuyaingiza yale ya Kiswahili; maneno ya Kiswahili yaelekea kuwa na ushawishi mkubwa; na matumizi ya maneno ya Kiswahili yanalenga kufanya ujumbe wao ueleweke.

Mochiwa (1979) alichunguza athari ya Kiswahili kwa Kizigua (lugha inayozungumzwa katika wilaya ya Handeni, eneo la Tanga, Kaskazini Mashariki mwa Tanzania). Utafiti huo ulichunguza ujuzi wa lugha; ruwaza zilizojitokeza katika matumizi ya lugha, na mielekeo ya wanajamii kuhusu Kiswahili na Kizigua. Matokeo ya utafiti huo yalidhihirisha kuwa lugha ya Kiswahili iliathiri Kizigua katika viwango mbalimbali, hususani kiutamaduni, kisemantiki na kileksika.

Massamba (1986) katika kuchunguza athari za lugha mama (lugha za kienyeji) katika Kiswahili mkoani Mara nchini Tanzania, aligundua kuwa lugha za kienyeji na lugha ya Kiswahili ziliathiriana. Mtaalamu huyu, hata hivyo, alichunguza jinsi lugha za kienyeji zilivyokiathiri Kiswahili katika viwango mbalimbali. Anaeleza kwamba, lugha za kienyeji katika mkoa wa Mara zilikiathiri Kiswahili kifonolojia, kimsamiati na kisarufi. Katika fonolojia, Massamba (ameshatajwa) anaonesha jinsi sauti zilivyoongezwa au kudondoshwa katika matumizi ya maneno ya Kiswahili kutokana na athari ya lugha za kwanza, hali iliyosababisha makosa ya utamkaji. Kuhusu msamiati, Massamba anaeleza kuwa maneno fulani kutoka lugha za kwanza za eneo la utafiti, yalipenyezwa na kutumiwa katika Kiswahili Sanifu. Matokeo ya matumizi haya yalikuwa kuvuruga hali ya Kiswahili Sanifu ambacho tayari kilikuwa na msamiati mwafaka wa kurejelea vitu au hali husika. Kwa upande wa sarufi, viambishi vilivyohamishwa kutoka lugha za kwanza na kuingizwa katika Kiswahili vilisababisha makosa ya kimofolojia na yale ya kimuundo. Hali hii, kwa maoni ya mtaalamu huyu, ilikiuka kaida za Kiswahili Sanifu na hivyo kutatiza uwasilishaji wa ujumbe ulionuiwa.

Bosha (1993) alichunguza athari za Kiarabu katika Kiswahili. Alijikita katika ukopaji wa maneno kutoka katika Kiarabu yanayotumiwa katika Kiswahili. Aligundua kwamba asilimia 44.3 ya maneno yanayotumika katika Kiswahili chanzo chake ni Kiarabu. Anaendelea kueleza kwamba hali hiyo haiifanyi lugha ya Kiswahili kuchukuliwa kuwa ni Kiarabu, lahaja ya Kiarabu au pijini ya Kiarabu. Mtaalamu huyu anasisitiza kwamba hakuna lugha ambayo inaweza kukua kipweke kama kisiwa bila kuathiriwa wala kuathiri lugha nyingine.

Mudhune (1994) alichunguza ujifunzaji wa mofosintaksia ya Kiswahili miongoni mwa wanafunzi wa Kiluo kwa mtazamo wa Uchanganuzi Linganuzi. Anadai kuwa makosa kadha yaliyojitokeza katika kazi za wanafunzi husika yalitokana na athari za lugha yao ya kwanza (Kiluo). Hata hivyo, alisisitiza kuwa kulikuwa na makosa mengine yaliyogunduliwa na ambayo hayakuwa na chanzo chake katika lugha ya kwanza iliyotumiwa na wanafunzi waliochunguzwa. Mudhune alipendekeza kuwa tafiti nyingine zifanywe ili kuweka wazi vyanzo vya makosa mengine yanayojitokeza katika matumizi ya lugha mbali na yale yaliyo na chanzo chake katika lugha ya kwanza.

Akichunguza athari za lugha ya kwanza katika ujifunzaji wa lugha ya pili, Hagège (1999) anaeleza kuwa athari za aina hiyo hudhihirika miongoni mwa watoto na hata watu wazima. Anasisitiza kuwa athari huwa kubwa iwapo wahusika ni watu wazima kwa kuwa miundo ya lugha ya kwanza huzidi kuimarika umri unapongezeka. Mtaalamu huyu anaendelea kuelezea kwamba, athari miongoni mwa watoto hupungua kadiri wanavyo- endelea kujifunza lugha ya pili na kuna uwezekano wa athari hizo kuisha kabisa. Hagège anaongezea kuwa, mwalimu husika anapaswa kuelewa kwamba

katika harakati za ujifunzaji lugha ya pili, mtoto huathiriwa na miundo ambayo anaijua tayari kutokana na lugha ya kwanza.

Lakkis na Malak (2000) walichunguza uhamishaji wa ujuzi kuhusu vihusishi uliofanywa na wanafunzi wa Kiarabu kutoka lugha ya Kiarabu kuhusisha na lugha ya Kiingereza. Walizingatia uhamishaji chanya na hasi ili kuwasaidia walimu kutambua vipengele tata. Ugunduzi huu ungesaidia kuwaelekeza wanafunzi husika kuhusu wakati wa kutumia uhamishaji na wakati wa kutoutumia. Walihitimisha kuwa mwalimu ambaye lugha yake ya kwanza ilikuwa Kiarabu, alikuwa katika nafasi nzuri ya kutumia miundo ya vihusishi katika Kiarabu pale ambapo miundo hiyo iliafikiana na ile ya Kiingereza. Aidha, walimu husika walikuwa na wajibu wa kuwaonesha wanafunzi wao kuwa vitenzi na semi nyingine huambatishwa na vihusishi kwa njia isiyoafikiana na miundo ya lugha yao ya kwanza.

Komunte (2001) alichunguza athari ya lugha za Kibantu katika ujifunzaji wa Kiingereza miongoni mwa wanafunzi wa shule za upili nchini Tanzania. Anaeleza kuwa mazingira ya darasani yalitawaliwa na wingi-lugha ambapo wanafunzi wote waliochunguzwa walikuwa wakitumia lugha mbalimbali za Kibantu kama lugha zao za kwanza. Hali hii, kwa mujibu wa utafiti alioufanya Komunte, ilichangia kwa sehemu kubwa ugumu uliodhihirika katika ujifunzaji wa lugha ya Kiingereza miongoni mwa wanafunzi husika. Kwa mujibu wa mchunguzi huyu, asilimia 82.9 ya wanafunzi walikiri kuwa katika ujifunzaji wa stadi za kuzungumza na kusoma, walifikiria kwanza katika lugha ya kwanza na kisha kuwasilisha dhana husika katika lugha ya kujifunzia yaani Kiingereza. Mtaalamu huyu aligundua pia kwamba wanafunzi wengi hawakuwa na umilisi wa msamiati wa Kiingereza huku wengine wakitamka maneno ya Kiingereza kama yalivyoandikwa. Aidha, huku akitoa mifano ya fonimu mbalimbali za Kiingereza zilizotamkwa kwa njia isiyo sahihi, anabainisha kuwa lugha ya kwanza ya mwanafunzi husika ndiyo iliyochangia katika matamshi yasiyo sahihi.

Akishughulikia suala la kuathiriana kwa Kiswahili na lahaja ya Kitigania, Mukuthuria (2004), alibaini ya kwamba kuna matatizo mengi ya kiisimu yanayowakumba wanafunzi wanaotumia lugha ya Kitigania wanapojifunza Kiswahili. Matatizo anayoyataja ni pamoja na yale ya kitahaja, kisarufi, uchanganyaji ndimi na kutafsiri dhana za Kiswahili kwa misingi ya Kitigania. Uchunguzi uliofanywa na mwanataaluma huyu ulithibitisha kwamba, chanzo cha matatizo hayo ni mifumo ya kifonolojia na kimofolojia ya lugha hizi.

Bartoo (2004), akichunguza kuhusu ujifunzaji wa sintaksia ya Kiingereza kwa wanafunzi wanaotumia Kikeiyo kama lugha ya kwanza, aligundua kuwa Kikeiyo kiliathiri mpangilio wa maneno katika sentensi za Kiingereza. Anasema kwamba, kutokana na tofauti za kimuundo kati ya lugha hizo mbili, wanafunzi husika walihamisha muundo wa nje wa kisintaksia wa lugha yao hadi kuwa katika lugha ya

Kiingereza. Hali hii ilikuwa chanzo cha makosa aliyoyabainisha mtafiti huyu katika mpangilio wa maneno katika sentensi zilizotungwa na watafitiwa hao. Akishughulikia kuibuka kwa ‘Viswahili’ na utafiti wa Kiswahili, Munyua (2002) anasema kuwa athari za lugha ya kwanza kwa lugha ya pili husababisha makosa mbalimbali ya kimatumizi. Anaitumia dhana ya ‘Viswahili’ kurejelea matumizi potofu ya lugha ya Kiswahili kutokana na uhamishaji hasi kutoka kwa lugha mbalimbali za kwanza kama vile: Kibukusu, Kikisii, Kikikuyu, Kimeru, Kikalenjin na Kiluo. Alisisitiza kuwa athari husika hujitokeza katika viwango vyote vya lugha ambavyo ni: fonolojia, mofolojia, sintaksia na semantiki. Kuhusu idadi ya makosa katika tamko, Munyua alishikilia kuwa iwapo makosa ni mengi, tamko husika hukanganya; hivyo kutoeleweka. Alipendekeza kuwa tafiti zifanywe kuhusu ‘Viswahili’ kwa lengo la kuwaelekeza watunga mitaala ya Kiswahili kuzua mbinu mpya za ufundishaji wa Kiswahili sanifu.

Akichunguza athari za Kikisii katika ujifunzaji wa Kiswahili, Mangwa (2005) anaeleza kuwa kulikuwa na makosa yaliyodhihirika katika matumizi ya Kiswahili ambayo yalikuwa na chanzo chake katika lugha ya kwanza (Kikisii). Aliendelea kueleza kuwa makosa yaliyobainishwa yalichangia kuwapo kwa matokeo mabaya katika mtihani wa Kiswahili katika wilaya ya Kisii Kusini. Alieleza kuwa makosa hayo hujitokeza hasa katika tahajia, sarufi na msamiati. Katika kuchunguza makosa husika, mtafiti huyu alitumia mijadala na uandishi wa insha kama chanzo cha data yake.

Kwa mujibu wa Fromkin, Rodman na Hyams (2007), ujifunzaji wa lugha ya pili kwa watu wazima hutegemea mfumo wa kisarufi wa lugha yao ya kwanza. Baadhi ya makosa yanayojitokeza wakati wahasika hao wanapojifunza lugha ya pili hujikita katika uhamishaji wa kaida za kisarufi za lugha ya kwanza. Wanaisimu hawa wanaendelea kueleza kuwa athari ya lugha ya kwanza kwa lugha ya pili hudhihirika zaidi katika fonolojia, mofolojia na sintaksia. Wanatoa mifano ya athari ya lugha ya kwanza ambayo ni: Kwanza, athari za kimatamshi ambapo Mjapani anayejifunza Kiingereza anashindwa kutofautisha kati ya “*write*” na “*light*” kwa kuwa [r] na [l] si fonimu katika lugha yao. Pili, anayejifunza lugha ngeni kushindwa kubaini tofauti kati ya konsonanti ndefu kama vile Mwingereza anayejifunza Kiitaliano kushindwa kubaini konsonanti za aina hizo mbili ambazo hutumiwa kutofautisha maana za maneno katika lugha hiyo.

Kwa mujibu wa Ngugi (2007), lugha ya kwanza huathiri ujifunzaji wa lugha ya pili katika kiwango cha fonolojia. Katika kuchunguza namna lugha ya Kikikuyu ilivyoathiri ujifunzaji wa lugha ya Kiswahili, mtafiti huyu aligundua kuwa athari husika zilijitokeza katika matamshi na pia katika tahajia. Ngugi amesisitiza kwamba makosa mengi yaliyojitokeza katika matumizi ya lugha ya wanafunzi wa shule za upili waliotumiwa kama watafitiwa, yalitokana na uchopekaji, udondoshaji na unazalishaji. Ameeleza kwamba, mifanyiko hiyo ya kifonolojia ilidhihirika katika matumizi ya lugha ya wanafunzi husika huku makosa yakijitokeza kutokana na tofauti katika

mifumo ya lugha hizi mbili. Hatimaye, mtafiti huyu alipendekeza kuwa utafiti zaidi ufanywe kuhusu makosa ya kisarufi, kimsamiati na kitahajia.

Mudhune (2008) alichunguza athari za kifonolojia kwa wasemaji wa Kiluo wanaojifunza Kiswahili. Aligundua kwamba kutofautiana kwa Kiswahili na Kiluo kifonolojia, kulisababisha makosa katika kipengele husika. Alieleza kuwa wakati wa ujifunzaji wa Kiswahili kama lugha ya pili, wanafunzi wazawa wa Kiluo waliingiza kanuni za lugha yao ya kwanza katika Kiswahili. Athari kubwa ya kifonolojia aliyogundua mtafiti huyu, ilihusisha sauti ambazo zinapatikana katika lugha ya pili lakini zisizopatikana katika lugha ya kwanza.

Mawazo ya wataalamu hawa wote yanaonesha kuwa panapotokea mtagusano kati ya lugha moja na nyingine, lugha hizo huathiriana kisarufi. Imejitokeza wazi kuwa lugha za kwanza za Kiafrika huathiri lugha za pili hususani zile za kigeni na hivyo kusababisha makosa ya aina mbalimbali. Aidha, kuna lugha za kigeni ambazo zimeathiriwa kwa mujibu wa wataalamu wengi kama vile Kiarabu kuathiri Kiingereza wakati wa ujifunzaji wa lugha ya pili. Ni kutokana na msingi wa mawazo ya wataalamu hawa ambapo makala hii inachunguza namna lugha mbalimbali za Kibantu zinavyoathiri ujifunzaji wa lugha ya Kiswahili kama lugha ya pili.

3.0 Athari za Kifonolojia za Lugha Teule za Kibantu katika Kiswahili

Athari za kifonolojia hujitokeza katika mazingira ambapo lugha moja huiathiri nyingine hasa ikiwa mifumo ya uundaji silabi ni tofauti. Hali hii huonekana kupitia kwa uhamishaji wa mifumo ya kifonolojia kutoka lugha ya kwanza hadi lugha lengwa kwa njia yenye kasoro. Matokeo yake huwa matumizi ya lugha kuwa na kasoro katika kiwango cha fonolojia. Michakato ya kifonolojia ambayo ilidhihirika maneno anuwai yaliyotumiwa na watafitiwa husika katika insha tulizozichunguza ni: udondoshaji, uchopekaji na ubadilishaji wa fonimu.

3.1 Udondoshaji

Udondoshaji ni hali ya kuondoa kipashio katika neno kwa njia ambayo inakiuka taratibu za lugha husika. Tofauti katika utaratibu wa mfuatano wa sauti katika uundaji wa maneno kati ya lugha ya kwanza na ile ya pili zilisababisha kudondoshwa kwa sauti au hata silabi nzima kwa njia iliyoleta kasoro katika maneno mbalimbali. Makosa ya udondoshaji yalijitokeza katika mifano ifuatayo:

Tatizo la udondoshaji lilijitokeza katika insha zilizoandikwa na wanafunzi wazawa wa Kikikuyu. Makosa yaliyogunduliwa yalielekea kuchukua ruwaza fulani. Sauti ambayo ilidondoshwa sana ni nazali hasa ilipotokea katika sauti mwambatano. Kwa mujibu wa Mukuthuria (2004) na Ngugi (2007), sauti mwambatano huwa tatizi, na hivyo husababisha makosa katika maendeleo ya maneno yanayosheheni sauti za aina hiyo.

Kutokana na insha tulizozichanganua (Ontieri, 2010), baadhi ya maneno yaliyodhihirisha kasoro hiyo ni pamoja na:

Udondoshaji	Sahihi
Ji^abi	Jimbi
kuvu^aja moyo	kuvunja moyo
majo^azi	majonzi
u^agedhani	ungedhani
yakanido^doka	yakanidondoka
ukwe^asi	ukwensi
g^amu	ghamu
kus^takiwa	kushtakiwa

Katika mifano hii isipokuwa miwili ya mwisho, sauti nazali ndiyo iliyodondoshwa katika sauti mwambatano. Kutokana na mifano hii sauti mwambatano zenye nazali zilizoathiriwa ni: /mb/, /nʃ/, /nz/, /ŋ/, /nd/ na /ns/. Kama anavyosema Ngugi (2007:46), muundo wa sauti wa lugha ya Kikikuyu ukiingizwa katika Kiswahili kunatokea hali ya udondoshaji wa sauti nazali. Mtaalamu huyo anadokeza kwamba hii ni hali ya kawaida kwa wanafunzi wazawa wa Kikikuyu hususani kutokana na ukweli kwamba wakati wa utamkaji sauti hiyo hudondoshwa. Tatizo la utamkaji wenye kasoro limehamishiwa katika maandishi ya maneno husika. Nalo neno ***kustakiwa**, linadhihirisha kudondoshwa kwa sauti /h/ ambayo inatakiwa kutokea baada ya /s/ ili kuunda sauti /f/. Vivyo hivyo sauti /ʃ/ inayotakiwa kutumiwa katika neno **gamu**, ni tatizi kwa wanafunzi wazawa wa Kikikuyu kutokana na hali kwamba ni nadra sauti hiyo kutokea katika Kikikuyu.

Insha iliyoandikwa na mwanafunzi mzawa wa Kikamba ilidhihirisha athari ya lugha hiyo katika uendelezaji wa maneno ya Kiswahili kupitia udondoshaji wa sauti pale ilipostahili kutumika. Kutokana na uchanganuzi wa insha za wanafunzi husika, mifano inayodhihirisha kasoro hii ni:

Udondoshaji	Sahihi
pu^de si pu^de	punde si punde
we^zetu	wenzetu
kiwa^aja	kiwanja

Katika mifano hii yote, nazali /n/ ndiyo imedondoshwa; na hivyo, kuleta upungufu katika maneno husika. Kosa hili lilijitokeza katika sauti mwambatano ambazo zilistahili kuwapo ili maneno hayo yakubalike katika Kiswahili Sanifu. Sauti mwambatano ambazo ziliathiriwa na udondoshaji huo ni: nd, nz, na nj. Wazawa wa Kikamba hutatizwa na nazali zinapotakiwa kuambatanishwa na sauti nyingine ili kuunda sauti mwambatano. Hili ni tatizo ambalo lina chanzo chake katika usahihihaji uliokithiri ambapo mtafitiwa aliposhindwa kung'amua ni wapi pa kutumia nazali husika na kinyume chake, aliamua kuidondosha.

Katika insha za watafitiwa wa jamii-lugha ya Kikisii, udondoshaji uliojitokeza ulihusu /h/. Udondoshaji ulitokea katika mazingira ambamo irabu mbili zimetumika na kuhitaji fonimu hiyo itokee katikati yao. Mifano ya udondoshaji huu inadhihirika katika maneno yafuatayo:

Udondoshaji	Sahihi
asubu ^h i	asub <u>h</u> i
wame ^h aribu	wame <u>h</u> aribu
wata ^h iniwa	wata <u>h</u> iniwa

Hali hii imetokana na sauti /h/ kutopatikana katika Kikisii. Ukosefu wa sauti hiyo huwafanya wazawa wa jamii-lugha husika kutoitumia pale inapostahili kutumiwa.

3.2 Uchopekaji

Uchopekaji ni mchakato wa kifonolojia unaorejelea hali ambapo kipashio huongezwa katika neno. Matokeo ya hali hii ni kuvyazwa kwa neno ambalo linasheheni sauti ya ziada ambayo haikuwapo katika neno la msingi. Kutokana na insha zilizoandikwa na wanafunzi wazawa wa Kikikuyu, uchopekaji mwingi uliojitokeza ulihusu sauti nazali /n/ na /m/. Hata hivyo, kulikuwa na baadhi ya maneno yaliyodhihirisha kuchopekwa kwa irabu hususani /u/. Maneno yaliyoathiriwa na mchakato huu wa kifonolojia ni pamoja na:

Uchopekaji	Sahihi
in <u>je</u>	n <u>je</u>
kum <u>u</u> wacha	kumwacha
am <u>u</u> ka	amka
umew <u>u</u> andia	umewadia
n <u>u</u> janga la njaa	janga la njaa
mb <u>u</u> mbuazi	bumbuazi

Katika mfano wa kwanza, mtafitiwa alichepeka /i/ mwanzoni mwa neno kwa njia yenye kasoro. Kwa mujibu wa Ngugi (2007:44), baadhi ya wanafunzi wazawa wa Kikikuyu wana mazoea ya kuchopeka irabu mwanzoni mwa baadhi ya maneno. Irabu inayochopekwa husimama kama silabi huku sehemu hiyo nyingine ya neno ikitamkwa kama silabi moja. Kosa hili linatokana na mtafitiwa kutotambua usilabi katika lugha ya Kiswahili ambapo sauti ng'ong'o wakati mwingine huwa ni silabi kamili zisizohitaji kuongezwa irabu. Maneno ***kumuwacha** na ***amuka**, yanaonesha jinsi irabu /u/ ilivyochopekwa katikati ya konsonanti mbili. Anavyoeleza Ngugi (keshatajwa) katika Kikikuyu, silabi ya kimsingi ni $K + I = KI$. Hivyo basi, uchopekaji wa /u/ katika mifano husika ulinuiwa kuyafanya maneno hayo yakubaliane na misingi ya Kikikuyu. Hali hii ilisababisha kosa kwa kuwa kinyume na Kikikuyu, lugha ya Kiswahili ina silabi za konsonanti pekee kama vile /m/ katika neno **amka**. Uchopekaji huo unatokea katika mazingira ambayo yanaweza kuelezwa kwa kuzingatia sheria maalumu. Sheria hii ni kuwa /u/ huchopekwa kati ya king'ong'o na nusu irabu au konsonanti kamili. Nayo mifano mitatu ya mwisho, inadhihirisha jinsi sauti nazali zilizochopekwa katika sehemu mbalimbali za maneno husika kwa njia pungufu. Watafitiwa husika waliunda

silabi ambazo zina sauti mwambatano pale ambapo hazikustahili kwa kuchopeka sauti nazali. Hali hii imetokana na usahihishaji uliokithiri ambapo mwanafunzi hajui wapi atumie sauti husika katika maneno na wapi asizitumie. Utata huu ulisababisha mwanafunzi kutumia sauti mwambatano /nd/, /nɟ/ na /mb/ badala ya /d/, /ɟ/ na /b/. Tatizo kama hilo linalojitokeza katika neno ***umewandia** lilibainishwa na Mukuthuria (2004:102) ambapo wanafunzi wa Kitigania walitumia fonimu /nd/ badala ya /d/. Sababu anayotoa mtaalamu huyo ni kwamba, Kitigania hakina fonimu /d/ isiyotanguliwa na sauti ya king'ong'o. Pia, anaelezea kuwa kutokea kwa /nd/ kunasababishwa na mchakato wa kifonolojia wa usilimisho wa sauti pamwe za kipua, ambao ni mfano wa usilimisho nyuma. Katika mchakato huu, sauti ya king'ong'o hutamkwa pamoja na sauti ya konsonanti inayoifuata. Katika hali hii, sauti hii inachukua sifa za mahali pa kutamkiwa pa konsonanti inayofuata.

Katika insha iliyoandikwa na mwanafunzi mzawa wa Kikamba, maneno mbalimbali yaliendelezwa vibaya kutokana na uchopekaji wa sauti zisizohitajika. Maneno yanayodhihirisha uchopekaji huo ni pamoja na:

Uchopekaji	Sahihi
ndukani	dukani
uchanguzi	uchaguzi
sembuleni	sebuleni
hili tupate	ili tupate
sitahisahahu	sitaisahau

Katika mifano mitatu ya kwanza, mtafitiwa husika amechopeka sauti nazali mahali isipohitajika. Uchopekaji huo umevyaza sauti mwambatano /nd/, /ŋ/ na /mb/ ambazo zimetumika katika mazingira yasiyofaa. Hali hii ilitokana na tatizo la sauti mwambatano kwa wazawa wa Kikamba ambapo hawajui ni lini inapaswa kutumiwa na kinyume chake. Hili ni tatizo sugu katika baadhi ya jamii-lugha kama inavyojitokeza katika kasoro za uchopekaji zilizojitokeza kutokana na Kikikuyu (hapo juu). Mifano miwili ya mwisho nayo inadhihirisha uchopekaji wa /h/ katika maneno mawili husika. Tatizo hili limejitokeza katika mazingira ambamo irabu pekee ingetumiwa. Haya ni mazoea ya wazawa wa Kikamba ambapo mara nyingi irabu ikitokea peke yake huchopekewa /h/ bila kugundua kuwa hali hiyo huleta hitilafu katika matumizi ya lugha. Uchopekaji huo ulijitokeza katika mazingira yoyote ambamo irabu ilitokea kama silabi kamili. Katika neno **hili**, uchopekaji wa /h/ ulitokea mwanzoni ambapo /i/ ilistahili kuwa silabi iliyojisimamia. Neno ***sitahisahahu** linaonesha namna /h/ imechopekwa mara mbili – katikati na mwishoni mwa neno. Uchopekaji wa kwanza umetokea kabla ya /i/ ilhali wa pili umetokea kabla ya /u/.

Tatizo la uchopekaji wa sauti kwa njia pungufu lilidhihirika pia katika insha za watafitiwa wazawa wa Kikisii. Uchopekaji ulitokea zaidi mwanzoni mwa maneno na kwa kiasi katikati mwa maneno. Mifano iliyodhihirisha kasoro hii ni:

Uchopekaji	Sahihi
Inchi ya Kenya	nchi ya Kenya
hule	ule
huamusi ¹	uamuzi
masikini	maskini

Katika mfano wa kwanza, uchopekaji wa irabu /i/ mwanzoni mwa neno husika umetokana na mazoea ya watumiaji wa Kikisii wa kuanza maneno hususani nomino kwa irabu. Ni nadra kupata maneno ya Kikisii yakianza kwa konsonanti. Kwa mfano nomino **nchi** kwa Kikisii ni *ense*. Hali hii ndiyo imehamishiwa katika uendelezaji wa maneno ya Kiswahili. Matumizi ya irabu mwanzoni mwa maneno mbalimbali na wazawa wa Kikisii hunuiwa kurahisisha utamkaji wa maneno husika. Nayo mifano ya pili na tatu, imesheheni uchopekaji wa /h/ mwanzoni mwa maneno husika. Kasoro hii inatokana na matamshi ya wazawa wengi wa jamii-lugha ya Kikisii hususani katika maneno yanayoanza kwa irabu. Mara nyingi /h/ huongezwa mwanzoni wakati wa kutamka maneno ya aina hiyo. Kasoro hiyo ndiyo huhamishiwa kwenye maandishi kama ilivyotokea katika insha za watafitiwa wa jamii-lugha hiyo. Hatimaye katika mfano wa mwisho, mtafitiwa amechopeka /i/ katikati ya konsonanti mbili kwa sababu mfuatano huo haukubaliki katika lugha yake ya kwanza. Kikisii kama zilivyo lugha nyinginezo za Kibantu, hutumia mfuatano wa KI mara nyingi katika uundaji wa maneno. Hali hii ndiyo imehamishiwa katika Kiswahili kwa njia inayoleta kasoro.

3.3 Ubadilishaji Fonimu

Makosa yaliyojitokeza katika kipengele hiki yalihusu matumizi ya fonimu fulani mahali ambapo fonimu nyingine iliyo sahihi ilitahili kutumiwa. Katika insha zilizoandikwa na wanafunzi wa jamii lugha ya Kikikuyu fonimu zilizobadilishana nafasi ni /r/ na /l/, kama inavyodhihirika katika mifano ifuatayo:

Ubadilishaji	Sahihi
kukabiriana	kukabiliana
ilibadirisha	ilibadilisha
serikari	serikali
tulilipoti	tuliripoti
kuzilai	kuzirai
tulijalibu	tulijaribu

Matumizi ya /r/ badala ya /l/ katika mifano mitatu ya kwanza, yalitokana na ukweli kwamba katika lugha ya Kikikuyu hakuna sauti /l/. Wanafunzi husika walitumia sauti wanayoifahamu /r/; na hivyo kuleta kasoro katika maneno husika. Hali iliyo kinyume na hiyo ilijitokeza katika mifano mitatu ya mwisho ambapo watafitiwa walitumia /l/

¹ Kuhusiana na matumizi ya /s/ badala ya /z/ tazama ufafanuzi katika 3.3.

mahali ambapo walistahili kutumia /r/. Kasoro hii ilisababishwa na ukuruba wa sifa za kifonetiki wa sauti husika.

Insha zilizoandikwa na watafitiwa wa jamii-lugha ya Kikisii zilidhihirisha athari ya lugha hiyo ya kwanza kupitia ubadilishaji wa fonimu katika maneno anuwai. Maneno yanayodhihirisha kasoro hiyo ni pamoja na:

Ubadilishaji	Sahihi
msindo	mshindo
kushugulika	kushughulika
anayechinchwa	anayechinjwa
nikiwabungia	nikiwapungia
kilichohusunisha	kilichohuzunisha
siwani	ziwani

Katika mfano wa kwanza, mwanafunzi ametumia /s/ badala ya /ʃ/. Kasoro hii imetokana na ukweli kwamba katika Kikisii hakuna fonimu /ʃ/. Hali hii ilimfanya mtafitiwa husika kutumia /s/ ambayo inapatikana katika lugha yake ya kwanza; na hivyo kusababisha kuwapo kwa upungufu wa kimaendelezo katika neno husika. Kinyume na ilivyo katika Kiswahili ambapo /h/ huweza kuambatishwa na herufi nyingine ili kuunda fonimu moja kama vile /ʃ/, /θ/, na /ʀ/, katika Kikisii mwambatano kama huo haupo. Tofauti hii inasababisha kasoro nyingine inayodhihirika katika mfano wa pili ambapo mwanafunzi alitumia /g/ badala ya /ʀ/ katika neno husika. Katika Kikisii, fonimu /ʀ/ haipo; na hivyo mtafitiwa alitumia /g/ ambayo inapatikana katika lugha yake ya kwanza bila kugundua kuwa fonimu hiyo haikuwa mwafaka katika nafasi hiyo. Katika mfano wa tatu, matumizi ya /tʃ/ badala ya /ʃ/ yamesababishwa na athari ya lugha ya kwanza ya mtafitiwa. Kikisii hakina fonimu /ʃ/; na hivyo, mwanafunzi ametumia /tʃ/ katika nafasi yake. Matokeo ya athari hii ni matumizi ya sauti mwambatano /ntʃw/ badala ya /nʃw/ katika neno husika. Nao mfano wa nne unadhihirisha matumizi pungufu ya /b/ mahali pa /p/. Katika Kikisii, sauti hizi mbili hutamkwa kama /p/. Hali hii ya kubadilisha sauti na kubuni nyingine ya kati ambayo hutumiwa katika mawasiliano ndiyo imesababisha kasoro katika neno husika ambapo mtafitiwa alishindwa kutumia /p/ ambayo kimsingi haipatikani katika lugha yake ya kwanza. Sauti ya kati /p/ mara zote huandikwa kama /b/ katika Kikisii. Katika mifano ya tano na sita, mtafitiwa ametumia /s/ katika nafasi ya /z/ na hivyo kusababisha kuwapo kwa upungufu katika tahajia ya maneno husika. Kosa hili la kubadilisha fonimu limetokana na kutokuwapo kwa /z/ katika Kikisii. Mtafitiwa alitumia fonimu /s/ ambayo ameizoea katika lugha yake ya kwanza.

4.0 Hitimisho

Makala hii imechunguza mapitio mbalimbali yanayohusu athari ya lugha ya kwanza katika ujifunzaji wa lugha ya pili. Imedhihirika kwamba wazawa wa lugha anuwai za Kibantu huendeleza maneno ya Kiswahili kwa njia isiyohitaji kutokana na uhamishaji

wa mifumo ya kifonolojia kutoka lugha zao za kwanza. Tumejadili michakato mitatu mikuu ambayo ilijitokeza katika matumizi ya maneno mbalimbali katika uandishi wa insha. Michakato iliyoshughulikiwa ni: udondoshaji, uchopekaji na ubadilishaji wa fonimu. Hii ni hali ambayo hujitokeza kutokana na haja ya watafitiwa husika kutaka kurahisisha ujifunzaji wa lugha ngeni kwa kutumia misingi ya lugha yao ya kwanza. Matokeo ya matumizi husika ya lugha ni kuvyazwa kwa maneno ambayo hayakubaliki katika Kiswahili Sanifu.

Marejeleo

- Bartoo, J. P. (2004). *Acquisition of English Syntax by Keiyo L1 Speakers*. Tasnifu ya M.A (Isiyochapishwa), Chuo Kikuu cha Egerton, Kenya.
- Bosha, I. (1993). *Taathira za Kiarabu katika Kiswahili pamoja na Kamusi Thulathiya*. Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.
- Corder, S. P. (1967). The Significance of Learners Errors. Reprinted in J. C., Richards (Mh.). (1974, 1984). *Error Analysis: Perspectives on Second Language Acquisition*. London: Longman. Retrieved in November 15th 2005 from <http://abisamra03.tripod.com/.../languagecq-erroranalysis.html>.
- Dulay, H. na Burt, M. (1974). You can't Learn without Goofing. In J. C. Richards (Mh.), *Error Analysis*. London: Longman.
- Fromkin, V., Rodman, R., na Hyams, N. (2007). *An Introduction to Language (8th ed.)*. Boston, MA: Thomson Wadsworth.
- Gass, S. na Selinker, L. (1994). Second Language Acquisition: An Introductory Course. In N. AbiSamra (2003). *An Analysis of Errors in Arabic Speakers' English Writings*. Retrieved November 15, 2005 from <http://abisamra03.tripod.com/.../languageacqerroranalysis.html>.
- Hagège, C. (1999). The Child between Two Languages. In M. Karra, (2006). *Second Language Acquisition: Learners' Errors and Error Correction in Language Teaching*. Retrieved May 22, 2007 from <http://www.proz.com/doc/633>.
- Komunte, B. S. (2001). The Impact of Bantu Languages in English Language Learning Processes in Tanzania Secondary Schools. *Makala ya Kongamano la Kimataifa Kiswahili*, 2000, 287 – 296.
- Lakkis, K. na Malak, M. A. (2000). Understanding the Transfer of Prepositions. *Forum*, Vol 38, No 3. Retrieved in May 22nd, 2007 from <http://exchanges.state.gov/forum/vols/vol38/no3/p26.htm>.
- Mangwa, D. O. (2005). *Athari za Kikisii katika Kiswahili na Zinavyochangia Matokeo Mabaya ya Mtihani wa Kitaifa wa Kiswahili kwa Wanafunzi Wakisii Wilayani Kisii Kusini*. Tasnifu ya M.A (Isiyochapishwa), Chuo Kikuu cha Egerton, Kenya.
- Massamba, D. P. B. (1986). On the Influence of Local Languages on Kiswahili: The Case of Mara Region in Tanzania. *Kiswahili*, 53/1 na 53/2, 67-83.
- Mochiwa, Z. M. (1979). *The Impact of Kiswahili Language on Ethnic Languages: A Case Study from Handeni District*. Tasnifu ya M. A. (Isiyochapishwa), Chuo Kikuu cha Dar es Salaam, Tanzania.
- Mudhune, E. S. (1994). *A Contrastive Analysis Approach to the Learning of Swahili Morphosyntax by Luo Speakers*.

- Tasnifu ya M.A. (Isiyochapishwa), Chuo Kikuu cha Kenyatta, Kenya.
- Mudhune, D. R. (2008). *Athari za Kifonolojia kwa Wasemaji wa Dholuo Wanaojifunza Kiswahili*.Tasnifu ya M. A. (Isiyochapishwa), Chuo Kikuu cha Egerton, Kenya.
- Mukuthuria, M. (2004). *Kuathiriana kwa Kiswahili na Kimeru: Mfano kutokana na Wanafunzi wa Kitigania, Kenya*. Tasnifu ya PhD (Isiyochapishwa), Chuo Kikuu cha Egerton, Kenya.
- Munyua, J. G. (2002). The Emerging Viswahili and Kiswahili Research. Katika K. I. Simala (Mh.) *Jarida la Utafiti wa Kiswahili* (kur. 97 – 107). Eldoret: Moi University Press.
- Ngugi, J. K. (2007). *Uchunguzi wa Taathari za Kifonolojia miongoni mwa Wanafunzi Wagikuyu: Mfano kutoka Tarafa ya Bahati, Nakuru*.Tasnifu ya M. A. (Isiyochapishwa), Chuo Kikuu cha Egerton, Kenya.
- Ontieri, J. O. (2010). *Uchanganuzi wa Makosa katika Insha za Wanafunzi wa Shule za Upili: Mfano wa Wilaya ya Nakuru, Kenya*. Tasnifu ya Uzamifu (Isiyochapishwa), Chuo Kikuu Cha Egerton, Kenya.
- Richards, J. C. (1974). Error Analysis and Second Language Strategies. In J. H. Schumann and N. Stenson (Wah.), *New Frontiers in Second Language Learning*. Rowley, Mass.: Newbury House.
- Rubanza, Y. I. (1979). *The Relationship between Kiswahili and other African Languages: The Case of Kihaya*. Tasnifu ya M. A. (Isiyochapishwa), Chuo Kikuu cha Dar es Salaam, Tanzania.
- Taylor, B. P. (1975). The Use of Overgeneralization and Transfer Learning Strategies by Elementary and Intermediate Students of ESL. *Language Learning*, 25: 73-107. Retrieved in June 7th 2008 from abisamra03.tripod.com/nada/languageacq-erroranalysis.html.